

ANTIKVARISK DOKUMENTASJON

Nordnes bydelshus

Klosteret 2

Innhold

1 Innledning.....	2
2 Sammendrag	4
3 Vernestatus - sentrale begreper.....	5
4 Områdets historie og områdebeskrivelse	6
5 Bygningen	7
5.1 Realia	8
5.2 Bygningshistorie	8
5.3 Bygningsbeskrivelse.....	12
5.3.1 Konstruksjon.....	13
5.3.2 Fasader	13
5.3.3 Interiør/planløsning.....	14
5.3.4 Uteområde	20
6 Verneverdier og anbefalinger.....	21
7 Kilder.....	22

1 Innledning

Historisk har offentlige byggeri ofte vært påkostet og prestisjetungt, kjennetegnet ved solide og varige materialer og høy arkitektonisk kvalitet. Tidligere privateide bygninger, også disse av svært høy kvalitet, har av ulike årsaker kommet i offentlig eie. Slik har kvalitet og historie sammen ført til at Bergen kommune nå eier en rekke bygninger med høy kulturhistorisk verdi.

Bergen kommune, ved Etat for bygg og eiendom, har satt i gang et omfattende arbeid for å få oversikt over vedlikeholdsbehovet og tilstanden på de kommunale bygningene, og iverksetter tiltak med sikte på å oppnå et alminnelig vedlikeholds nivå for alle eiendommene. For de verneverdige bygningene er dette også i tråd med nasjonale målsettinger for kulturminneforvaltningen. Et godt vedlikeholds nivå sikrer bevaringsverdier og fører samtidig til reduksjon i behovet for omfattende reparasjonstiltak. Dette betyr også at originalmaterialer og bygningsdeler i større grad kan bevares, fremfor å skiftes ut, og er derfor et godt kulturminnevern.

Våren 2015 har Byantikvaren dokumentert 32 kommunale bygninger med kulturhistorisk verdi. Bygningene har ulikt formelt vern. Dette skyldes flere forhold. De dokumenterte bygningene er likevel alle definert som verneverdige bygninger av Byantikvaren og bør forvaltes som det. Bygningene er i kategoriene barnehager, kulturbygg og administrasjonsbygg. Listen dekker ikke alle de kommunalt eide bygningene i disse kategoriene. Noen bygninger og bygningskompleks er nylig istandsatt, eller er under istandsetting, og faller derfor utenfor dette kartleggingsprosjektet. I samråd med Byantikvaren, har Etat for bygg og eiendom valgt ut bygningene med verneverdi innenfor de tre kategoriene og gitt Byantikvaren i oppdrag å lage enkle kulturhistoriske rapporter for disse. Rapportene inngår i eiendomsdatabasen for kommunale bygninger og som bakgrunnsmateriale for tilstandskartlegging av disse bygningene. Den bygg- og branntekniske tilstandskartleggingen er utført av eksterne konsulenter på oppdrag, med utgangspunkt i standard for tilstandskartlegging av verneverdige og fredete bygninger, og har gått parallelt med dokumentasjonsarbeidet. Innenfor tilgjengelig kapasitet og anledning, har Byantikvaren deltatt på en rekke av tilstandskartleggingene for å kunne bistå med informasjon og konkrete kulturminnefaglige råd vedrørende anbefaling av tiltak for brannsikring og vedlikehold.

Eiendommene representerer en bygningskatt for fellesskapet og viser hele spennet mellom internasjonale ikon og mer anonyme og tidstypiske bygninger, alle uttrykk for idealer og strømninger i sin samtid. I dokumentasjonsarbeidet Byantikvaren her har gjort for et stort antall

bygninger, har det ikke vært mulig med grundige analyser eller kildesøk. Bestillingen har vært enkle rapporter som kan danne et bilde av de kulturhistoriske verdiene knyttet til den enkelte bygningen, som et «føre var» ved planlegging og gjennomføring av tiltak. De kulturhistoriske rapportene er derfor ikke uttømmende for de enkelte bygningene, men baseres på tilgjengelige digitaliserte kilder, egne arkiver, litteratur, fagkunnskap og faglige vurderinger. Det er ikke gjort fysiske arkivsøk i offentlige arkiv, og heller ikke bygningsarkeologiske undersøkelser. Det må derfor tas høyde for eventuelle feilkilder. En grundigere analyse kan være nødvendig dersom det skal gjøres mer omfattende tiltak på enkeltbygninger. Gjennom arbeidet har Byantikvaren fått god kjennskap til de enkelte bygningene. Rapportene gir noen overordnede anbefalinger og råd for hvordan de kulturhistoriske verdiene best kan ivaretas i hver enkelt bygning. Uten at konkrete tiltak er planlagt, er det likevel vanskelig å gi noe annet enn mer generelle anbefalinger basert på verneverdiene som beskrives. Vi vil derfor understreke at Byantikvaren gjerne bistår med råd når konkrete tiltak skal gjennomføres, slik at man sammen kan finne gode løsninger for både bruk, drift og vern. Vi vil i denne anledning også peke på Riksantikvarens veiledere som nyttige kilder til informasjon av mer bygningsteknisk karakter. (Se <http://www.ra.no/Veiledning>).

Følgende 32 bygninger er inkludert i dette dokumentasjonsprosjektet:

Barnehager	Administrasjonsbygg	Kulturbygg
Kalfarveien barnehage	Kommunehuset i Arna	Barnas Kulturhus
Kalmargaten barnehage	Kommunehuset i Eidsvåg	Ungdommens Hus
Nordnes bydelshus-Klosteret bhg	Kommunehuset på Nesttun	Danckert Krohn seniorsenter
Rosetårnet barnehage	Neumannsgt 1	Lysverksbygget (KODE 4)
Sletten barnehage	Strømgaten 10	Rasmus Meyers samlinger (KODE 3)
Indre Arna barnehage	Hagerupsgården	Gamle Norges Bank
Laksevåg barnehage	Gamle Brannstasjon	Latinskolen
Årstad Brannstasjon barnehage	Gamle Bergen Kretsfengsel	Schøtstuene
	Det gamle rådhus	Siljustøl
	Magistratbygningen	Troldhaugen
	Bergen rådhus	Landås hovedgård
	Manufakturhuset	
	Gamle Tinghus	

En god bruk hvor kulturminneverdiene legger premisser, er også et godt langsiktig vern av bygningene. På den annen side, vil også de kulturhistoriske verdiene i bygningene gi kvaliteter til den daglige bruken.

Rapportenes oppbygning er lik og basert på våre erfaringer med tidligere kulturhistoriske rapporter. Innledningsvis har de et sammendrag av rapporten, samt definisjon av sentrale fagbegreper. Dernest følger en kort områdebeskrivelse for å sette bygningene inn i en fysisk kontekst, før selve bygningen beskrives og settes i kulturhistorisk sammenheng. Rapportene avsluttes med en vurdering av verneverdier, faglige anbefalinger og kildeangivelser, samt eventuelt kartmateriale. Hvor omfattende de enkelte delene i rapportene er, vil avhenge av kildetilfang og betydning for forståelsen av den kulturhistoriske bygningen. En del fotomateriale er tatt med i rapportene som illustrasjoner. Vi har også et mer omfattende fotomateriale som vil gjøres tilgjengelig for Etat for bygg og eiendom.

Byantikvaren takker for oppdraget og ser frem til videre godt samarbeid i forvaltningen av disse bygningsskattene.

2 Sammendrag

Bygningen har miljøverdi som del av bygningsmiljøet på Klosteret. Navnet Klosteret kommer av Munkeliv kloster, som i middelalderen lå der hvor Nordnes bydelshus ligger i dag. Kjernen i huset tilhørte opprinnelig borgermester Hans Formann, som døde i 1783. Eiendommen ble solgt videre til vinhandler H.C. Krohn. Christian Magnus Falsen overtok huset etter Krohn.

Nordnes bydelshus er satt sammen av flere bygninger og har bygningshistorisk egenverdi. Bygningen har stor tidsdybde og viser interessant ombyggingskikk. De enkelte bygningene i huset forteller om byggeskikk og teknikk, og har høy alder. Fasaden i spissbuet nygotikk har stilhistorisk verdi som et godt eksempel på denne stilretningen, som i Norge var vanlig mellom 1840-90. Veggmaleriene i kafeen er unike og har høy estetisk og håndverkshistorisk verdi.

3 Vernestatus - sentrale begreper

Verneverdig: At en bygning er verneverdig betyr at den er verdt å verne/bevaringsverdig/verdt å ta vare på fordi det har kulturhistorisk, arkitektonisk eller en annen type verdi. At bygningen er verneverdig innebærer likevel ikke at den har en juridisk vernestatus.

Vernet: Når en bygning er vernet, har den en formell, juridisk vernestatus og kan ikke uten videre rives eller endres. En vernet bygning kan enten være regulert til spesialområde bevaring/hensynssone i en kommunal reguleringsplan eller fredet etter kulturminneloven (se dette). Noen bruker vern/vernet bare om det reguleringsmessige vernet og ikke om fredning, men "vernet" er egentlig en samlebetegnelse.

Fredet: Ordene fredet og vernet brukes ofte om hverandre, men fredet brukes oftest om – og bør forbeholdes for - kulturminner som er fredet etter kulturminnevernets egen særlov, kulturminneloven. Ordet brukes slik i dette dokumentasjonsprosjektet. Kulturminner kan være automatisk fredet i kraft av sin alder ("fornminner" fra før 1537, stående bygninger fra før 1650 samt sunkne skip og samiske kulturminner som er eldre enn 100 år). Yngre kulturminner kan vedtaksfredes av Riksantikvaren. Dette krever en høringsprosess og et vedtak. Hvis et kulturminne av nasjonal verdi er truet, kan Riksantikvaren eller fylkeskommunen gå til midlertidig fredning mens fredningssaken utarbeides.

SEFRAK: SEFRAK er et nasjonalt bygningsregister. Registeret skulle inneholde alle bygninger i Norge bygd før 1900. Mange steder er bygningene også evaluert med tanke på verneverdi. Registeret ble hovedsakelig utarbeidet mellom 1970- og 1990-tallet, men det ble aldri komplett, og noen steder pågår fremdeles registreringer. Navnet SEFRAK er en forkortelse for Sekretariatet for registrering av faste kulturminner i Norge, som er det organet som startet arbeidet med registreringen.

4 Områdets historie og områdebeskrivelse

Navnet Klosteret kommer av Munkeliv kloster, som i middelalderen lå der hvor bygningsmassen til Nordnes bydelshus ligger i dag. Klosteret var et av Norges største og rikeste klostergoods i middelalderen. På denne tiden lå klosteret et godt stykke utenfor bygrensen. Under parkeringsplassen og veibanen foran Nordnes bydelshus, er det bevart ruiner etter Mikaelkirken. Ruinen ble undersøkt på slutten av 1800-tallet, og de gjenværende murrestene er bevart under gaten. Et viktig poeng er at dagens bebyggelse i området er tilpasset ruinen ved at den er ligger omkring ruinen etter klosterkirken, og ikke på den.

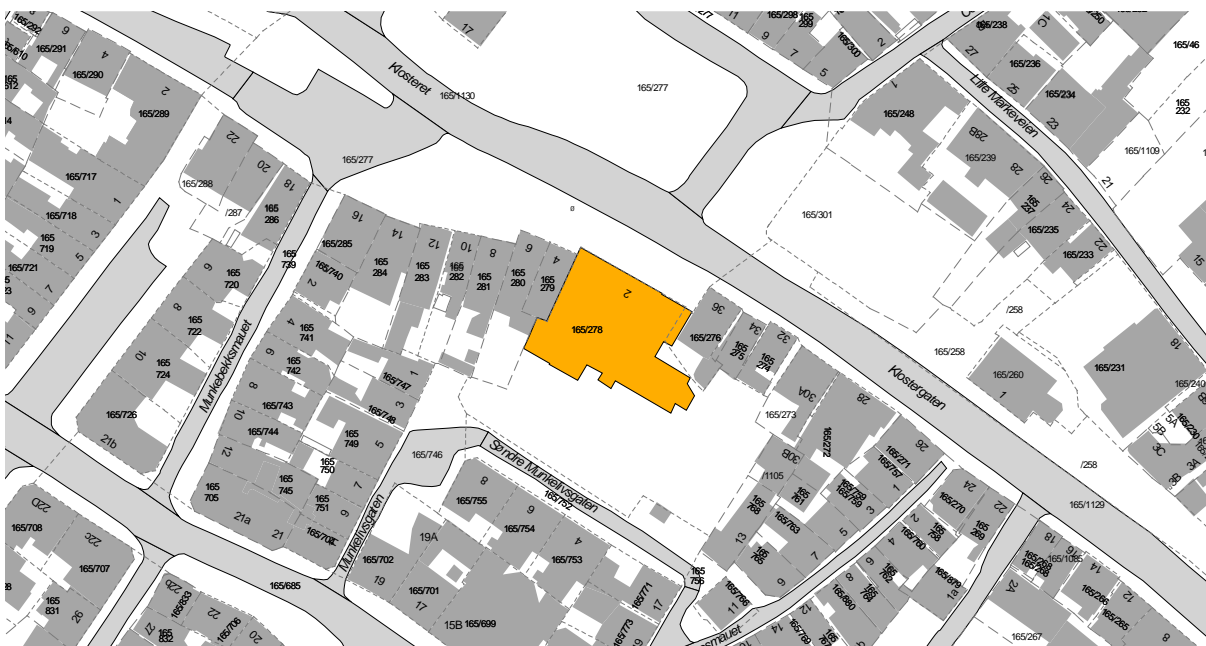
Figur 1. Omtrent slik kan Munkeliv kloster ha sett ut i Middelalderen. I bakgrunnen ses Vågen og byens bebyggelse på østsiden (Illustrasjon: Arkikon/Byantikvaren 2014).

Etter middelalderen ble området tett bebygget, men etter storbrannen i 1702 bestemte man seg for å åpne plassen og ikke tillate bebyggelse her. Det var da den åpne plassen på Klosteret, slik vi kjenner den, ble til.

Figur 2. Klosteret tidlig på 1800-tallet. Det er uklart nøyaktig hvor dagens husrekke er, men bildet viser miljøet på Klosteret (J.C. Dahl 1815).

5 Bygningen

5.1 Realia

Byggeår:	1700-tallet
Adresse:	Klosteret 2
Gnr./Bnr.:	165/278
Bygningsnr.:	13914443
Plan-ID:	KPA planID 60910000, ikrafttrådt: 24.04.2013 KDP Sentrum planID 15780000, ikrafttrådt: 10.12.2001 ReguleringsplanID 7340000, ikrafttrådt: 28.06.1993
SEFRAK-ID:	-
Askeladden-ID:	-
Vernestatus:	KPA: hensynssone Bevaring kulturmiljø jfr. retningslinje § 27.3.5 RP: Regulert til spesialområde bevaring

5.2 Bygningshistorie

Dagens bygningsmasse har en sammensatt historie. Kjernen i huset tilhørte opprinnelig borgermester Hans Formann, som døde i 1783. Eiendommen ble da solgt videre til Vinhandler H.C. Krohn, som skal ha plantet de trærne som fortsatt står foran fasaden. Christian Magnus Falsen, Eidsvollsmann og amtmann for Nordre Bergenhus 1814–22 og for Søndre Bergenhus samt stiftamtmann 1825–27, overtok huset etter Krohn.

Etter Falsens tid ble huset bygd sammen med nabogården og innredet som hotell, Hotel Scandinavie, som fra 1860-årene var regnet som byens beste. I løpet av tiden som hotell ble bygningen påbygget og sammenbygget. Ny fasade ble bygget i 1880-årene, slik at huset framsto med nygotisk fasade, et uttrykk den i stor grad har bevart frem til i dag. I 1903 ble bygningen ominnredet til aldershjem (Bergen gamlehjem). Huset skulle rives i 1980, men etter initiativ fra velforeningene på Nordnes ble det på dugnad satt i stand og etablert som bydelshus.

Riksantikvaren ved Distriksantikvar Per Jan Lavik, engasjerte seg sterkt i bevaring av bygningen. Fra 1986 hadde Bergen kommune kulturkontor og eldresenter der. Hagen ble også restaurert, og Klosteret barnehage disponerer kjelleretasjen.

Figur 3. Klosteret i 1865. Den gamle, store trebygningen midt i bildet er vår bygning, og helt klart Klosterets største bygning den gang. Dette er enten like før eller tidlig i bygningens tid som hotell (Kilde: Riksantikvarens arkiv).

Figur 4. Klosteret i 1879. Vi ser fremdeles den gamle trebygningen midt i bildet. Andre hus på Klosteret har nå fått murforblendig på fasadene mot gaten (Kilde: Riksantikvarens arkiv).

Figur 5. Klosteret i 1880-årene. Klosteret 2 har fått murforblending. Klosteret begynner å ligne området, slik vi kjenner det i dag (Kilde: Riksantikvarens arkiv).

Figur 6. Klosteret 2 før fasadeombyggingen i 1880-årene. Den venstre del av fasaden er murforblendet, mens den høyre står med trekledning. Legg merke til trærne i forgrunnen (Kilde: Riksantikvarens arkiv).

Figur 7. Klosteret 2 etter 1880. Klosteret 2 sett forfra, etter ombygging til nygotisk fasade og murforblending av resten av trebygningen. Den høyre delen er nyoppført i mur og pusset. I venstre gavl kan vi kjenne igjen døråpningen, som er den største buen på bildet over (Kilde: Riksantikvarens arkiv).

Figur 8. Bygningen i dag. Helt til venstre ses den lille døråpningen, som også er på begge foregående bilder. Hovedinngangen er tilbakeført til slik den var før 1880. Foran står det siste av trærne som vinhandler Krohn plantet (Foto: Byantikvaren 2015).

5.3 Bygningsbeskrivelse

Bygningen har en forholdsvis lang og sammensatt bygningshistorie. Dagens «bygningsskompleks» er sammensatt av en rekke bygninger; kjernen i huset er et større borgerhus/embedsmannshus i tre fra 1700-tallet. Mye av ombygningen er gjort før 1900, og vi har derfor ikke byggesaksarkiver til å gi oss et bilde på hvilke endringer som er foretatt og når. Rapporten er basert på visuell befarings av overflater og andre tilgjengelige kilder, som litteratur og foto - nærmere undersøkelser vil kunne gi flere opplysninger. Det kan også hende at det eksisterer rester av tidligere bygninger som elementer i den nåværende bygningskroppen. Dette vil en bygningsarkeologisk undersøkelse eventuelt kunne avklare.

Som man ser av figur 9 består bygningen av fire bygninger som er bygget sammen. Den opprinnelige bygningen (1) var en stor bygning og utgjør den sentrale delen av dagens bygning. På nordvestsiden av denne er det en fløy i mur (2) som ble bygget til i løpet av 1880-årene, sannsynligvis samtidig som den ny-gotiske murfasaden ble bygget. De eldste fotoene fra 1870-årene viser at bare en del av huset hadde fått murforblending så tidlig, nemlig bygningen sørøst for hoveddelen (3). Bildene viser at det her har vært en gjennomgang til en gårdsplass. Antagelig er dette et senere påbygg, men det er vanskelig å si når dette ble en del av bygningen. Bildet fra 1870-årene viser en bygningsfløy som er godt intrigert i hovedhuset. Når bakbygningen (4) er bygget og ble en del av bygningsskomplekset, vet vi heller ikke sikkert. Kart fra 1880 viser bakbygningen som en del av hovedbygningen, mens kart fra 1848 ikke viser bakbygningen. Dette er i seg selv bar en indikator på at det er yngre enn 1848. En gjennomgang av branntakster vil kunne avgjøre dette mer presist, men dette ligger utenfor prosjektet rammer. Relativt lite har skjedd med bygningen i perioden som gamlehjem. Den største ombyggingen de siste hundre år skjedde i 1980-årene, da bygningen ble modernisert og gjort om til bydelshus/barnehage.

Figur 9. Klosteret 2 sett fra luften. Tallsettingen fra 1-4 indikerer de fire bygningene som anlegget består av, forklart i teksten over (Kilde: Blom Urban Explorer).

5.3.1 Konstruksjon

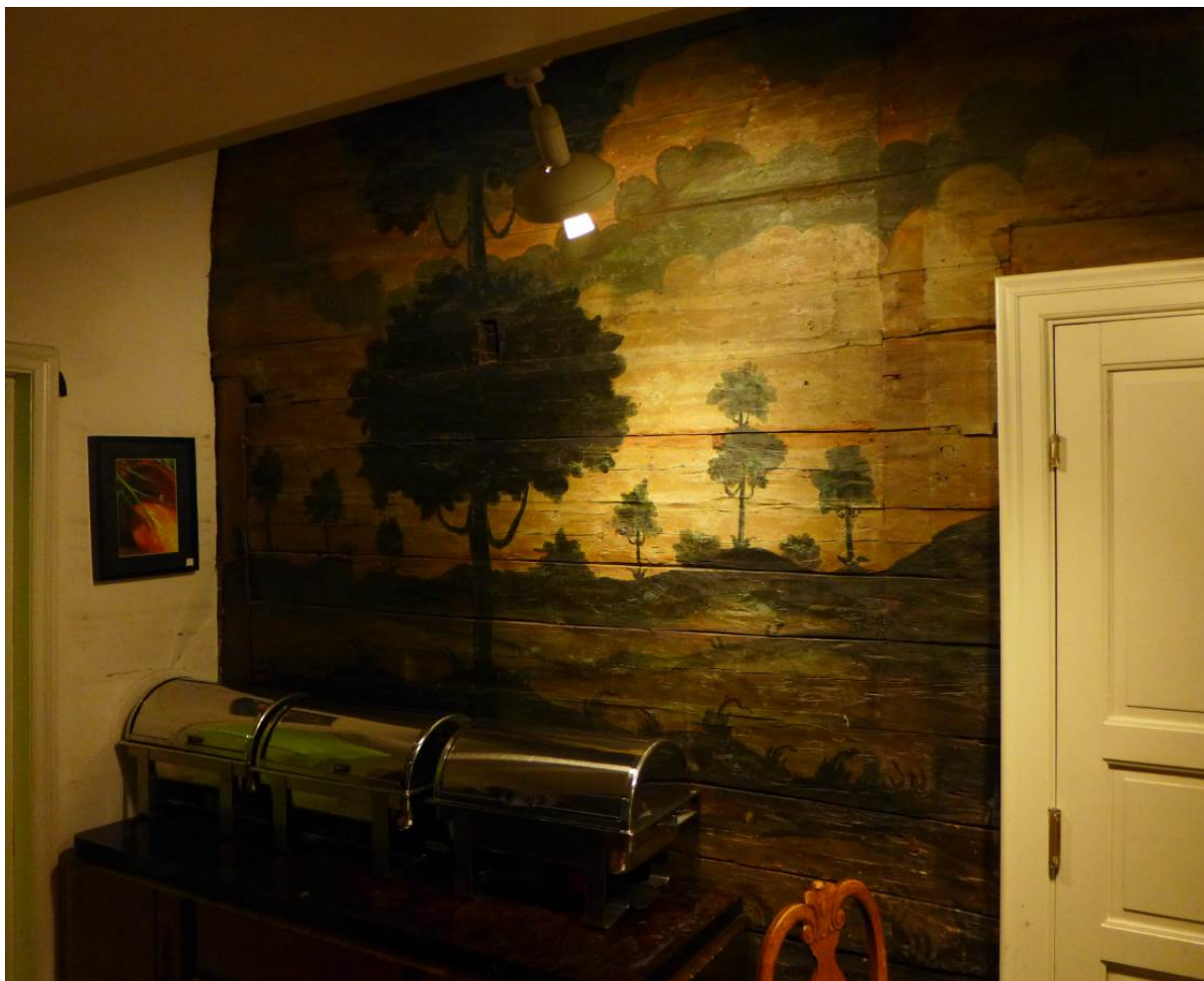
Bygningen er et sammensatt laftehus, muligens med stenderverk i enkelte deler. Den nygotiske fasaden fra 1880-årene er en murforblending.

5.3.2 Fasader

Fasaden er nygotisk fra 1880-årene med tre gavler mot gaten og glattpusset murforblending med markerte, horisontale fasadebånd. I de tre gavlene er det spissbuede vinduer. Øvrige vinduer er krysspостvinduer typisk for 1880-årene. Fasaden er symmetrisk, men med hovedinngangen i den ene sidefløyen. I inngangspartiet har man tilbakeført den buede inngangsportalen til slik den var før den nygotiske fasadeutførelsen fra 1880-tallet. Bygningens bakfasader har en lesbar hovedform, men relativt mange tilføyelser i form av tilbygg, svalgang, vindeltrapp etc. har endret mye av det historiske preget her. Disse fasadene har mange vinduer, liggende vestlandspanel og hovedsakelig krysspостvinduer. Taket er i dag tekket med svart, glasert takstein av nyere dato.

5.3.3 Interiør/planløsning

Det mest interessante rommet fra et kulturhistorisk perspektiv, ligger som et anretningsrom i kafeen. Her er det tømmervegger med veggmalier. Maleriene forestiller et landskap med trær og planter, malt direkte på tømmeret. Dette er en tradisjon vi kjenner fra 16- og 1700-tallet.

Figur 10. Landskapsmalerier på tømmerveggene i Nordnes bydelshus (Foto: Byantikvaren 2015)

Figur 11. Landskapsmalerier på tømmerveggene i Nordnes bydelshus, utført i veggnisje (Foto: Byantikvaren 2015).

Figur 12. Landskapsmalerier på tømmerveggene i Nordnes bydelshus. Nisje i kafe (Foto: Byantikvaren 2015).

Marco Trebbi har skrevet om disse i boken «Edens hage duftet Tørfisk, Veggmalerier i sjøboder i Bergen» (2003). Her står det også et kapittel om andre malerier, hvor maleriene i Klosteret 2 er omtalt. Trebbi omtaler det som et landskapsmaleri med trær. Maleriene er noe annerledes enn dem man finner i Sandviken. Koller og småfjell er rundere enn de i Sandviken, og himmelen dekker mindre del av billedflaten. Trebbi mener at dette kommer av at det er mindre flater, og at man har hatt bedre tid til å lage maleriene enn i pakkbodene. Det er også malt med en dyrere maling. Her var det oljemaling, mens det i Sandviken er mye bruk av limfarger. Landskapet har ellers felles trekk ved at kronene er klumpete og tette. Hvem som opprinnelig fikk malt bildene på veggen, vet vi ikke. Det er ikke usannsynlig at det var første eier, Borgermester Hans Formann, som døde i 1783 (Se Marco Trebbi, del 2, s. 101).

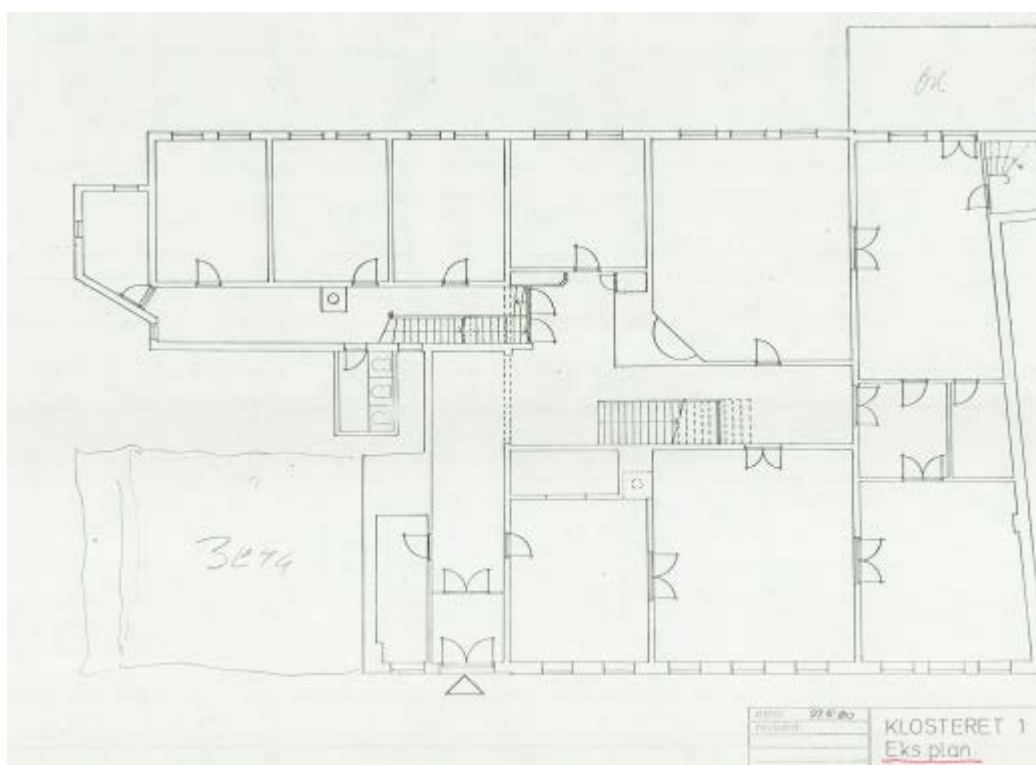
I en stor sal i andre etasje er rommet åpent til loft med takstolen åpne. I første etasje finne det en gammel grue med smijernsdetaljer som trolig er fra 1700-tallet. Øvrige overflater i bygningen er av nyere dato.

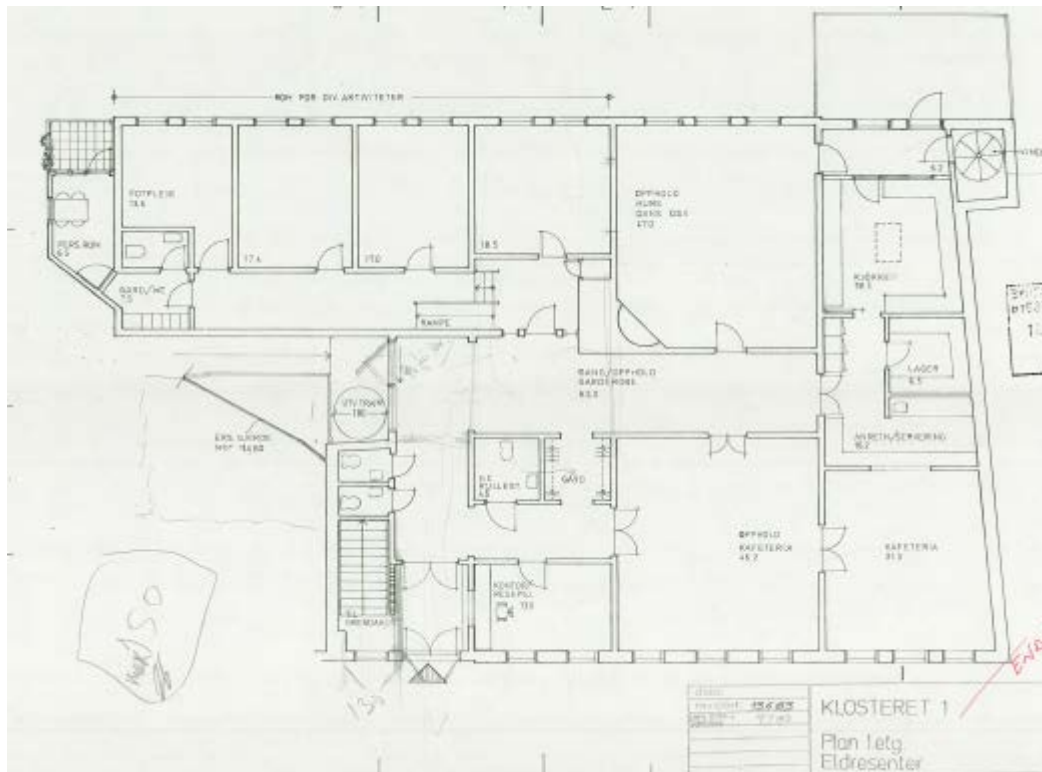
Figur 13. Grue i Nordnes bydelshus (Foto: Byantikvaren 2015).

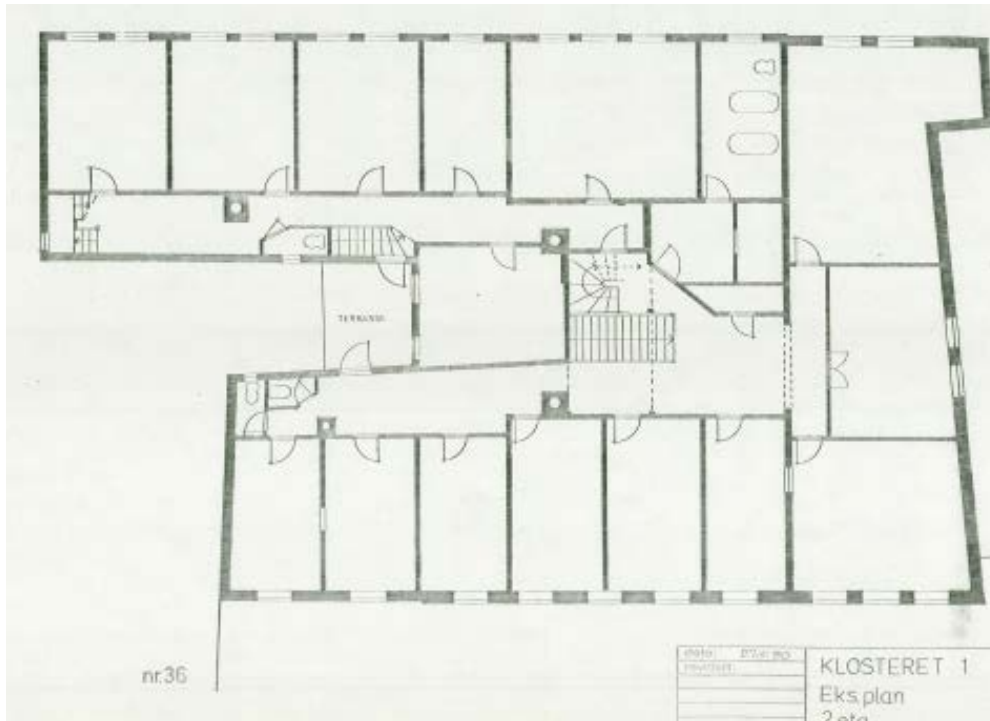
Figur 14. Grue i Nordnes bydelshus. Detalj på den smidde jernstøtten (Foto: Byantikvaren 2015)

Figur 15. Plantegning 1.etasje før ombygging i 1985 (Foto: Byantikvaren 2015).

Figur 16. Plantegning 1.etasje etter ombygging i 1985 (Foto: Byantikvaren 2015).

Figur 17. Plantegning 2.etasje før ombygging i 1985 (Foto: Byantikvaren 2015).

Figur 18. Plantegning 2.etasje etter ombygging i 1985 (Foto: Byantikvaren 2015).

Plantegningene sier bare noe om endringer etter at gamlehjemmet ble nedlagt. Vi har ingen tidligere tegninger som viser hvordan planløsningen var før det ble gamlehjem, da det var hotell og bolighus.

5.3.4 Uteområde

Figur 19. Under parkeringsplassen og veibanen foran Nordnes bydelshus er det bevart ruiner etter Mikaeliskirken i Munkeliv kloster (Illustrasjon: Byantikvaren).

Tidligere var det en stor prydhage bak huset. Denne parklignende hagen er i dag fjernet og området brukes nå som lekeområde.

Figur 20. Prydhagen avbildet på eldre kart. Også trærne på framsiden av huset er avbildet (Bergen Kommune, Høegs generalkart 1848).

På framsiden mot klosteret er det bare ett tre igjen av Vinhandler H.C. Krohn sin trekke fra slutten av 1700-tallet/ tidlig 1800-tall. De fire trærne som vi ser på bildene fra 1870 og 1880-årene (se side 7 og 8), sto fremdeles i 1951 og ses tydelig på flyfoto fra dette året. Også på foto fra 1955 ser vi trærne klart. I 1962 er det bare ett igjen. Dette treet, som altså står fremdeles, har dermed stått der i over 200 år. Ellers domineres forsiden av bygget av trafikk og parkering.

6 Verneverdier og anbefalinger

Bygningen har miljøverdi som del av bygningsmiljøet på Klosteret.

Nordnes bydelshus er satt sammen av flere bygninger og har bygningshistorisk egenverdi. Bygningen har stor tidsdybde og viser interessant ombyggingsskikk. De enkelte bygningene i huset forteller om byggeskikk og teknikk, og har høy alder. Fasaden i spissbuet nygotikk har stilhistorisk verdi som et godt eksempel på denne stilretningen, som i Norge var vanlig mellom 1840-90. Veggmaleriene i kafeen er unike og har høy estetisk og håndverkshistorisk verdi.

Anbefalinger

Bygningenes hovedkonstruksjoner og den samlede bygningshistorien bør tas hensyn til. Den nygotiske gatefasaden bør bevares. Veggmaleriene i huset er unike og bør få et formelt vern gjennom plan- og bygningsloven. Gruen bør også bevares.

Dersom det skal foretas endringer eller rehabiliteringer på huset, ber vi om at Byantikvaren kontaktes for å diskutere forslaget.

Bygningen ligger innenfor fredet bygrunn- Middelalderbyen Bergen (Id.:89049)¹:

Jfr. Kommuneplanens bestemmelse pkt. 27.4.3 Båndlegging etter lov om kulturminner, er det meldeplikt til Riksantikvaren, jamfør Kulturminneloven. Innenfor fredet bygrunn kreves det særskilt tillatelse fra riksantikvaren for følgende tiltak:

- Inngrep i bakken (for eksempel graving eller treplanting)
- Tiltak som kan endre grunnvannsnivået
- Tiltak som kan virke skjemmende på middelalderbygg eller automatisk fredete kulturminner
- Endringer i den middelalderske gatestruktur eller sperring av siktlinjer mot sjøen

¹ *Askeladden*, Riksantikvarens kulturminnedatabase.

7 Kilder

- Braarkiv – eldste fra 1903
- Kart Bergen Kommune kart 1880 og 1848
- Per Jan Lavik Bergens arbeiderblad 15 mai 1976
- BerGIS
- Flyfoto Bergen Kommune
- Riksantikvarens arkiv
- Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden: <https://askeladden.ra.no>
- Universitetet i Bergen, Billedsamlingen: <https://marcus.app.uib.no>
- SEFRAK
- Bygdebøker, byleksikon
- Historiske kart
- Byantikvarens Kulturminnegrunnlag
- Digitale ressurser, Bergen byleksikon,
- Billedsamlingen UIB, skråfoto, historiske flyfoto,
- Byarkivet, Statsarkivet
- Kommunedelplan for kulturminner 2010-2015. Stavanger kommune 2011.

BERGEN KOMMUNE

